

Mintál Noémi

A kettős felhasználású és haditechnikai termékek kereskedelmének ellenőrzése

Jelen írás a stratégiai termékek hidegháború alatti kereskedelmének ellenőrzését, illetve a ma is működő non-proliferációs rezsimek létrehozásának szükségességét, közös vonásaikat, döntéshozatali mechanizmusukat, valamint a végrehajtásuk kérdéseit vizsgálja.

Az érvényben lévő NATO- és EU-biztonsági stratégiának egyaránt egyik legfontosabb eleme a tömegpusztító fegyverek (*Weapons of Mass Destruction – WMD*) elterjedésének megakadályozása. Az aggodalom különösen erős amiatt, hogy ezek a fegyverek terroristák, terrorszervezetek, valamint lator államok kezébe kerülhetnek. Ez a felismerés egyáltalán nem új keletű, már a második világháború után is ezek elterjedésének megakadályozása jelentette az egyik legfontosabb biztonsági kihívást. Bár a figyelem elsősorban a nukleáris fegyverekre és azok hordozóeszközeire irányult, nem feledkezhetünk meg a biológiai és a vegyi fegyverek arzenáljáról sem.

Az 1980-as évek közepétől, a hidegháborús szembenállás enyhülésével a nemzetközi közösség figyelve fokozottan a regionális feszültségcöcc felé fordult. Ilyen feszültségcöcc a Közel-Kelet, illetve a Közép-Kelet, ahol a tömegpusztító eszközök (vegyi és biológiai fegyverek) előállítására való törekvés párhuzamosan jelentkezett a hordozóeszközök előállítására (beszerzésére) irányuló szándékkal. A tömegpusztító fegyverek, illetve a kifejlesztésükhöz szükséges technológia terjedésének fékezésére a nemzetközi közösség államai politikai megállapodásokat kötöttek, valamint non-proliferációs rezsimeket hoztak létre. Ilyen rezsím volt a COCOM, majd annak utódja, a wassenaari megállapodás (*Was-*

senaar Arrangement – WA), az Ausztrália Csoport (*Australia Group – AG*), a Rakéta-technológiai Ellenőrző Rendszer (*Missiles Technology Control Regime – MTCR*), valamint a Nukleáris Szállítók Csoportja (*Nuclear Suppliers Group – NSG*). A céljuk az, hogy megakadályozzák és/vagy késleltessék a proliferációt. Elsődleges eljárásuk a WMD-hez kapcsolódó termékekhez és technológiákhoz történő hozzáférés szűkítése kereskedelmi (leginkább export-, de számos esetben átszállítási) korlátozások bevezetésével.

Érzékeny termékek kereskedelmének ellenőrzése a hidegháború idején

Az államok régóta használják a kereskedelmi kapcsolatokba történő beavatkozást politikai és katonai céljaik elősegítése érdekében, s ebben a 20. század sem volt kivétel. A második világháborút követően azonban a kereskedelmi kapcsolatok politikai befolyásolása stratégiai kérdéssé vált. A gazdaságilag fejlettebb Nyugat a technikai fejlettségen alapuló előnyét a szovjet blokk országaival szemben kiemelten érvényesítette, s több területen intézményesítette is.

Az Amerikai Egyesült Államok kezdeményezésére néhány NATO-tagállam – Belgi-

um, az Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, Olaszország és az USA – 1949-ben létrehozta a Multilaterális Exportellenőrzést Koordináló Bizottságot (*Coordinating Committee for Multilateral Export Controls – COCOM*), megakadályozandó saját vállalatait abban, hogy a vasfüggöny keleti oldalán lévő országokba stratégiai termékeket és/vagy szolgáltatásokat adjanak el. A következő években Ausztrália, Dánia, Görögország, Japán, Kanada, a Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia, Portugália, Spanyolország és Törökország csatlakozott a bizottsághoz.

A COCOM Párizsban, az amerikai nagykövetségen székelt. Kicsi és titkos szervezet volt, azonban nem nemzetközi intézményként működött. Tulajdonképpen informális együttműködés volt, melyet a résztvevő államok közös céljai és politikai akaratát tartott össze. Egy veterán diplomata „a Marshall-terv titkos mellékleteként” aposztrofálta a bizottságot. A COCOM célja az volt, hogy korlátozza a csúcstechnológiák exportját a keleti blokk országaiba, főként azokat, amelyek felhasználhatók voltak fegyverek és katonai termékek előállításához. Természetesen a korlátozás tágabb értelemben a keleti országok gazdasági fejlődését általában is lassítani kívánta. Gyakorlati működésének alapját egy közös embargós lista jelentette, melyet a résztvevő államok dolgoztak ki. A listát rendszeresen felülvizsgálták és aktualizálták, azaz az elavultabb, általánosan beszerezhető termékek lekerültek róla, míg a technológiailag legújabb termékek felkerültek rá. A lista tartalmának meghatározása azonban mindig heves vitát váltott ki, elsősorban a korlátozást szigorúbban alkalmazni akaró USA és a kelet-európai államokkal folytatott kereskedelemben jobban érdekelt nyugat-európai államok között.

A COCOM embargós listája három részből – haditechnikai, nukleáris, valamint ipari (kettős felhasználású termékek) listából – állt. Magától értetődik, hogy nagymértékben befolyásolta volna a Varsói Szerződés stratégiai katonai potenciálját, ha a Szovjetunió és szövetségesei hozzájutottak volna ezekhez az ellenőrzött termékekhez.

A részes államok a kevésbé érzékeny termékek exportját nemzeti hatáskörben engedélyezhették, míg a kritikus termékek kiviteléhez a COCOM hozzájárulására volt szükség. A bizottságban minden részes állam vétőjoggal rendelkezett az exportengedélyek vonatkozásában. A rezsím munkáját mindenkor alapvetően befolyásolta a nemzetközi kapcsolatok alakulása. A politikai szembenállás erősödésével (berlini válságok, kubai válság, az eurorakétákról szóló vita) a COCOM részes államai rendszerint sokkal szigorúbban ellenőrizték a kereskedelmet. Bár maga a COCOM hivatalosan soha nem publikálta „célországainak” listáját, közismert volt, hogy azon a szocialista országok, illetve a szocialista orientációjú fejlődő államok szerepeltek (Afganisztán, Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Észak-koreai Népköztársaság, Jugoszlávia, Kambodzsa, Kína, Kuba, Laosz, Lengyelország, Magyarország, Mongólia, Német Demokratikus Köztársaság, Románia, Szovjetunió és Vietnam).

Az általános politikai enyhülésnek köszönhetően a nyolcvanas évek második felében alapvető változások kezdődtek az együttműködés történetében. A Párizsban 1987-ben megrendezett értekezleten az USA kezdeményezte, hogy bizonyos biztonsági követelmények teljesítése esetén a COCOM-on kívüli baráti országokkal való kapcsolatokban a kereskedelmi korlátozásokat könnyítsék vagy oldják fel. A döntés eredményeként Ausztria, Finnország,

Írország, Új-Zéland, Svédország és Svájc hamarosan csatlakozott az együttműködéshez.

Összességében azonban a COCOM-rezsim nem bizonyult túl sikeresnek. Egyrészt egy kicsi, túlterhelt csapat dolgozott Párizsban (a nyolcvanas évek elején mindössze 14 fő), másrészt sokszor közömböség mutatkozott a részes államok részéről az engedélyezéssel kapcsolatban. Az alapelvek, illetve a listák megsértése gyakori volt, mert nem volt elég hatékony a végrehajtás, hiányoztak a szigorú büntetések, és természetesen az óriási profit reménye is folyamatosan termelte az ügyletekben ellenérdekelte vállalati döntéseket.

A COCOM relatíve lassan alkalmazkodott a Közép-Európában végbemenő változásokhoz. Meghatározó hatalma, az USA 1994 márciusában jelentette be, hogy a számítógépek és telekommunikációs eszközök vonatkozásában széles körben megkönnyítené a korlátozásokat a keleti blokk országaiba. A szervezet a Varsói Szerződés felbomlásával, illetve a Szovjetunió szétesésével okafogyottá vált. A részes államok 1994. március 31-én döntöttek a COCOM megszüntetéséről.

Működő non-prolifерációs rezsimek

A szocialista világrendszer összeomlásával és a kommunizmus veszélyének halványulásával újabb, más természetű fenyegetések jelentek meg. Közülük az egyik legnehezebben kezelhető kihívással az államok által támogatott terrorizmus vált. A fejlett világ kormányai gyorsan felismerték, hogy az exportkorlátozások fenntartása továbbra is szükséges és fontos, hogy korlátozni lehessen a lator államokat a fejlett technológiákhoz való hozzáférésben.

A *wassenaari megállapodás* a hagyományos fegyverek és a kettős felhasználású termékek és technológiák exportellenőrzésére született 1995 decemberében. (Nevét arról a holland kisvárosról kapta, ahol a tárgyalásokat folytatták.) Az alapító országok a következők voltak: Amerikai Egyesült Államok, Argentína, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Bulgária, Csehország, Dánia, Dél-koreai Köztársaság, Egyesült Királyság Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Japán, Kanada, Lengyelország, Luxemburg, Magyarország, Németország, Norvégia, Olaszország, Oroszország, Portugália, Románia, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szlovák Köztársaság, Törökország, Új-Zéland és Ukrajna. A bécsi székhelyű non-prolifерációs rezsim célja, hogy hozzájáruljon a regionális és nemzetközi biztonsághoz és stabilitáshoz azzal, hogy támogatja az átláthatóságot és a szélesebb körű felelősségvállalást a hagyományos fegyverek és a kettős felhasználású termékek és technológiák kereskedelme terén, s ezzel megelőzze destabilizáló felhalmozásukat. A részes államok saját nemzeti politikájukon keresztül arra törekednek, hogy e termékek kereskedelme ne járuljon hozzá olyan katonai képességek kifejlesztéséhez vagy növeléséhez, melyek aláássák e célok megvalósulását.

A *wassenaari megállapodás* eredetileg két ellenőrzési listát kívánt készíteni a COCOM alapján. Az egyik a hagyományos fegyverekre és a kettős felhasználású termékekre vonatkozik. A másik, az atomenergia-lista azonban hiányzik, mivel a résztvevők úgy vélték, hogy azokat a termékeket, melyek kapcsolódnak ehhez a listához, az *atomsorompó-szerződés (Nuclear Non-Proliferation Treaty – NPT)* már tartalmazza. A listák figyelembe vétele azonban nem kötelező, továbbá a teljesítés is önkéntes.

Az *Ausztrália Csoport*. 1984 elején az ENSZ vizsgálóbizottságot küldött a Közel-Keletre. A bizottság jelentéséből kiderült, hogy egyrészt Irak vegyi fegyvereket használt az iraki–iráni háborúban, mellyel megsértette az 1925-ös genfi egyezményt, másrészt a gyártókapacitás kiépítéséhez szükséges vegyi anyagok és berendezések túlnyomó részét legális kereskedelmi csatornákon keresztül szerezte be. Az iraki vegyifegyver-program sikere miatt több állam lépéseket tett a vegyi fegyverek gyártására (is) felhasználható vegyi anyagok exportjának ellenőrzésére, kizárandó a lehetőségét is, hogy vegyiparuk szándékosan vagy gondatlanságból hasonló programokat segítsen elő. A válaszintézkedések természetesen országonként nagymértékben különböztek egymástól, ami lehetőséget adott arra, hogy a vegyi fegyverkezést folytató államok kijátsszák őket. Ennek elkerülésére az ausztrál kormány 1985-ben azt javasolta, hogy az exportellenőrzést bevezető államok vizsgálják meg nemzeti szinten hozott intézkedéseik összehangolásának lehetőségét, valamint fokozottan működjenek együtt a vegyi fegyverek elterjedésének korlátozásában. A kilencvenes évektől az együttműködést kiterjesztették a biológiai fegyverekre is.

A javaslattevőről Ausztrália Csoport néven ismertté vált nemzetközi együttműködés azonnal meg is indult. A csoportnak kezdetben tizenöt tagja volt, a hidegháború végétől pedig tagsága jelentősen bővült. A magyar kormány 1991-ben kezdte meg tárgyalásait csatlakozásunkról a részt vevő államokkal. E tárgyalások eredményeként a Varsói Szerződés egykori tagállamai közül Magyarország 1992-ben elsőként lett tagja a rezsimnek. Ma az Ausztrália Csoportnak negyven részes állama van (Amerikai Egyesült Államok, Argentína,

Ausztrália, Ausztria, Belgium, Bulgária, Ciprus, Cseh Köztársaság, Dánia, Dél-koreai Köztársaság, Egyesült Királyság, Észtország, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Horvátország, Írország, Izland, Japán, Kanada, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Magyarország, Málta, Németország, Norvégia, Olaszország, Portugália, Románia, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szlovák Köztársaság, Szlovénia, Törökország, Új-Zéland és Ukrajna), valamint tagja az Európai Bizottság is. Minden állama részes állam a *Vegyifegyver-tilalmi Egyezményben* (*Chemical Weapons Convention – CWC*), valamint a *Biológiai és toxinfegyver-tilalmi egyezményben* (*Biological and Toxin Weapons Convention – BTWC*) is. Plenáris üléseit évente Párizsban, Ausztrália elnöklétével tartja.

A *Rakétatechnológia-ellenőrző Rendszer* (*Missiles Technology Control Regime – MTCR*) létrejöttéhez szintén az Irak és Irán között lezajlott háború tapasztalatai szolgáltak alapul. 1987 áprilisában az Amerikai Egyesült Államok és hat fő kereskedelmi partnere, az Egyesült Királyság, Franciaország, Japán, Kanada, a Német Szövetségi Köztársaság és Olaszország hozta létre azzal a céllal, hogy gátat vessenek a rakéták és a kapcsolódó technológiák (például ballisztikus rakéták, űrbe juttató szállítóeszközök, űrszondák, pilóta nélküli repülőeszközök, robotrepülőgépek, távirányítású repülőgépek és távvezérelt szállítóeszközök) elterjedésének. Magyarország 1993-ban csatlakozott az MTCR-hez.

A rendszer tagságát ma a következő 34 állam alkotja: Amerikai Egyesült Államok, Argentína, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Brazília, Bulgária, Cseh Köztársaság, Dánia, Dél-afrikai Köztársaság, Dél-koreai Köztársaság, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hol-

landia, Izland, Írország, Japán, Kanada, Lengyelország, Luxemburg, Magyarország, Németország, Norvégia, Olaszország, Oroszország, Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország, Törökország, Új-Zéland és Ukrajna.

Az MTCR plenáris üléseinek elnökségét a részes államok rotációs rendszerben adják. Magyarország 1998 októberétől elnökölt egy éven át, jelenleg Dánia látja el ezt a feladatot.

A *Nukleáris Szállítók Csoportja (Nuclear Suppliers Group – NSG)* létrehozására az 1974-es indiai atomrobbantás szolgáltatott alapot. Az atomkísérlet egyértelművé tette, hogy léteznek fehér foltok a meglévő exportellenőrzési rendszerben. A csoport kezdetben Londoni Szállítók Csoportja néven jött létre, s közel három évig teljesen titokban működött. Ebben az értelemben ez volt az első non-proliférációs rezsím, s feladatául az atomsorompó-szerződés (NPT) szigorú végrehajtását tűzte ki. Célja, hogy az atomfegyverrel nem rendelkező államok – akár tagjai, akár nem a megállapodásnak – ne jussanak hozzá a dúsított urán és a nehézvíz előállításához, a nukleáris fűtőanyag további feldolgozásához szükséges érzékeny technológiákhoz. Ebben az időben Franciaország nem volt az NPT tagja, így bevonása az új rezsímbe azt a célt is szolgálta, hogy rajta keresztül ne áramoljanak ilyen anyagok a nukleáris fejlesztési programokon dolgozó államokba. Az NSG nemcsak az anyagokra, hanem a technológiákra is kiterjesztette az ellenőrzést, így nagyobb valószínűséggel akadályozhatta meg a nem kívánatos gyártási kapacitások létrehozását.

A csoport tevékenysége éles kritikát váltott ki a fejlődő országokból, amelyek szerint az NSG tevékenysége fenyegeti a nukleáris együttműködést és békés célú nukleáris programjaikat. E félelmek később

sok esetben megalapozatlannak bizonyultak, és több esetben is az derült ki, hogy a fejlett országok sokkal inkább kárát látták a szigorú non-proliférációs rezsímnek.

Irak nukleáris programjának sikere az 1990-es évek elején rávilágított arra, hogy az NSG irányelvei már nem igazán alkalmasak a proliferáció elleni hatékony küzdelemre. Az iraki és a pakisztáni példa azt mutatta, hogy a proliferátorok beszerzési stratégiája átalakult: az NSG listáján szereplő cikkek helyett a kettős felhasználású termékek és technológiák beszerzésére irányultak erőfeszítéseik. E stratégia mindkét állam esetében nagyon eredményesnek bizonyult, hiszen a saját nukleáris fegyver előállítása elérhető közelségbe került.

Az iraki példa és az Észak-Koreával kapcsolatos tapasztalatok azt is megmutatták, hogy az atomcsendegyezményben való tagság sem jelent száz százalékos garanciát a nukleáris proliferációval szemben, valamint a szállító államoknak még a részes államokkal szemben is elővigyázatosságot kell tanúsítaniuk.

Az NSG jelenlegi részes államai: Amerikai Egyesült Államok, Argentína, Ausztrália, Ausztria, Belgium, Brazília, Bulgária, Ciprus, Cseh Köztársaság, Dánia, Dél-afrikai Köztársaság, Dél-koreai Köztársaság, Egyesült Királyság, Észtország, Fehéroroszország, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Horvátország, Írország, Japán, Kanada, Kazahsztán, Kína, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Magyarország, Málta, Németország, Norvégia, Olaszország, Oroszország, Portugália, Románia, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szlovák Köztársaság, Szlovénia, Törökország, Új-Zéland és Ukrajna.

2008–2009-ben az elnöklő ország Németország, melyet Magyarország követ

majd e feladat ellátásában. Az Európai Bizottság megfigyelőként vesz részt a munkában.

Döntéshozatali mechanizmus

Mind a négy exportellenőrzési rezsím informális együttműködés, vagyis olyan részes államok önkéntes kooperációja, melyek érdekeltek a tömegpusztító fegyverek elterjedésének megakadályozásában. A részt vevő államok közötti együttműködés hatékonysága egyedül azok WMD-prolifерáció elleni elkötelezettségén alapszik. Az exportellenőrző rezsimek tehát olyan informális szervezetek, ahol a részes államok nem vállalnak jogi értelemben vett kötelezettségeket.

A non-prolifерációs rezsimek üléseinek célja, hogy a részt vevő államok által hozott intézkedések hatékonyságát növeljék, valamint ahol szükséges, megfontolás tárgyává tegyék további nemzeti intézkedések meghozatalát. Az exportellenőrző rezsimek döntéshozatali mechanizmusa konszenzusos, tehát a döntések meghozatalához minden részes állam hozzájárulása szükséges, így – elvileg – végrehajtásukat is teljes mértékben támogatják. Mivel azonban a végrehajtást, illetve annak hiányát semmilyen intézkedés nem szankcionálja, csak ezzel az eljárással biztosítható, hogy minden résztvevő végrehajtsa a meghozott intézkedéseket, melyek a nemzetközi közösség biztonságát hivatottak garantálni.

A rezsimek évente tartanak plenáris ülést, amely az együttműködés legfontosabb és legfőbb politikai egyeztető fóruma. Az állandó székhellyel nem rendelkező rezsimek plenáris ülését minden évben más részes állam vállalja, s ezzel az ülés elnöki tisztének betöltése is erre az or-

szágra hárul. A plenáris ülés dönt az információcsere és a különféle szakértői szintű ülések összehívásáról is. Az adott állam elnökségi periódusa a kialakult szokásjog szerint a plenáris üléssel ér véget. A plenáris ülések közötti időszakban a rezsím tevékenységének összehangolását, a működésével összefüggő adminisztratív feladatokat az elnöklő állam külügyminisztériuma látja el.

A rezsimek tagságának bővülésével megnőtt az ülésközi döntési mechanizmus jelentősége. Ennek értelmében a részes államok által felvetett és írásban köröztetett javaslatok elfogadottnak tekinthetők, amennyiben harminc napon belül egyik részt vevő állam sem emel kifogást az abban foglaltakkal szemben. Ezt az egyeztető mechanizmust csendeljárásnak (*silence procedure*) nevezzük.

Végrehajtás

Mivel a rezsimek a végrehajtásra vonatkozóan nem tartalmazzak kötelező előírásokat, a részes államok együttműködése kizárólag a non-prolifерációs célok teljesítésén és a nemzeti intézkedéseken múlik. E nemzeti intézkedések meghozatalában a fő szempont a hatékonyság (a WMD előállításának megakadályozásában), az egyszerű végrehajthatóság és a törvényes kereskedelmi forgalomra gyakorolt kedvezőtlen hatások minimalizálása, vagyis az, hogy ne akadályozzák meg legális szándékkal használt anyagok és felszerelések hagyományos kereskedelmét. Az intézkedések lényege az export ellenőrzése (engedélyezési követelmények alkalmazásával), nem pedig annak automatikus tiltása volt.

A kiszállítások engedélyezéséről vagy megtagadásáról szóló döntés az egyes részes államok kizárólagos felelőssége.

A rezsimek célját figyelembe vevő minden intézkedésnek összhangban kell állnia a belső jogszabályokkal és a nemzeti politikával. A végrehajtás során a részes államok nemzeti hatóságai alapvetően az exportügyletekre koncentrálnak, azokhoz adnak kiviteli engedélyeket. Így minden veszélyes terméket és technológiát ellenőriznek, és a kettős kontroll is elkerülhető. A rezsimek az exportellenőrzést tulajdonképpen az ellenőrzési listák összeállításával és a rajtuk szereplő termékek engedélyhez kötésével hajtják végre. A listák felülvizsgálata gyakorlatilag folyamatos, a részes államok szakértői rendszeres időközönként, meghatározott kritériumok alapján vizsgálják az újonnan megjelenő termékeket, hogy azok felkerüljenek-e a terméklistára, az elavultabb technológiákat pedig azért, hogy lekerülhetnek-e róla. A döntés konszenzussal születik.

A részes államok együttműködésének végrehajtási szempontból talán legfontosabb tényezője az információcsere, melynek során a résztvevők megosztják egymással a különböző rezsimek célpontjairól rendelkezésre álló – akár hírszerző forrásból is származó – információikat, melyek döntőek a kritikus térségekbe irányuló exportok engedélyezésekor. Az információcsere keretében közzétett adatok figyelembe vétele nem kötelező, csupán lehetőség az engedélyezést végző nemzeti hatóság számára.

Könnyű belátni, hogy az exportellenőrzés hatékonysága csökken, ha az elutasított fél, a végfelhasználó importőr ugyanazt a terméket más államból is be tudja szerezni. Ezért a rezsimek részes államai együttműködésében alapvető fontosságú a *no undercut* („nem alávágni”) politika, melynek célja megakadályozni, hogy a végfelhasználók kijátszhasssák a tagállamok nemzeti exportellenőrző rendszereit

egymás ellen. Ez a gyakorlati megvalósítás terén annyit jelent, hogy ha az együttműködő rezsimben egy partner elutasít egy bizonyos exportengedély iránti kérelmet, akkor más partnereknek nem szabad egy lényegében azonos exportot engedélyezni, míg nem konzultáltak az engedélyt eredetileg megtagadó állam hatóságaival. Ezután is csak abban az esetben engedélyezhetik az ügyletet, ha jó okuk van annak feltételezésére, hogy a rezsim célját a tranzakció nem ássa alá.

Az ellenőrzés nem minden esetben korlátozódik a termékjegyzéken szereplő termékek, technológiák körére. A termékjegyzék a részes államok által elfogadott ellenőrzési minimumot jelenti, amelynél bővebb termékkört bármely országnak jogában áll ellenőrzés alá vonni. Amennyiben a termékjegyzéken nem szereplő terméket vagy technológiát az importáló országban részben vagy egészben tömegpusztító fegyverek kifejlesztésére, gyártására, tárolására tervezik felhasználni, az ugyanúgy ellenőrzöttnek tekintendő, mint ha a termékjegyzék része lenne. Ezt a gyakorlatban a „fogj meg mindent” (*catch all*) klauzula néven ismerik a szakemberek, s 1994 óta már a magyar exportellenőrzési rendszer is alkalmazza.

A részes államok folyamatosan törekednek az engedélyezési kritériumok egységesítésére. Ennek jegyében határozták meg a végső címezettekkel, végfelhasználókkal szemben támasztott egységes követelményrendszert. Az engedélyezés során természetesen azt is figyelembe kell venni, hogy a kormányok az exportellenőrzés területén együttműködnek ugyan, iparuk és kereskedelmük ugyanakkor versenyez egymással a nemzetközi piacon. A nemzeti hatóságok tehát az exportellenőrzésekkel a saját iparukat hátrányba sodorhatják, éppen ezért fontos, hogy a kormányok meg-

bízban egymásban és abban, hogy a többiek is ugyanazon elveket alkalmazzák.

Összefoglalás

Mint láttuk, a hidegháború után is létező non-proliferációs rezsimek közös jellemzője a bizonyos termékek, technológiák körére történő szakosodás, az exportellenőrzés leglényegesebb közös elemeinek azonosága a döntéshozatali mechanizmusban, valamint a végrehajtás koordinálása. A rezsimek összehangolt és hatékony működtetésében a probléma gyökerét a részes államok gazdaság- és kereskedelempolitikai érdekei, valamint nemzeti biztonsági szempontok, továbbá a biztonságpolitikai kötelezettségvállalások közti feszültség jelenti. Magyarországnak, kis állam lévén, különösen nehéz az egyensúlyteremtés, hiszen a gazdaság- és kereskedelempolitika primátusát kell összhangba hoznia a nemzeti és nemzetközi biztonságpolitikai kötelezettségekkel oly módon, hogy ezek a kötelezettségek számos esetben egy tőle csak korlátozottan függő nemzetközi keretben jöttek létre.

Mindezek alapján látható, hogy a non-proliferáció legfontosabb feladata, a kereskedelem ellenőrzése, összetett és nemzetközi együttműködést igénylő feladat. Másként fogalmazva: a kereskedelem ellenőrzése a globalizálódó gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok, valamint a technológia rohamos fejlődésével egyre összetettebb feladattá válik, ezért sokkal nagyobb szakértelmet igényel az államok hivatalnokaitól, másrészt a nemzetközi közösségben szereplő nemzetállamok összefogása, együttműködése, ellenőrzési politikájuk összehangolása nélkül szinte lehetetlen.

Jelenleg is komoly biztonságpolitikai kihívást jelent a fegyver-, hadianyag- és kettős felhasználású termékek kereskedelmének kezelése, a legmegfelelőbb megoldási módok megtalálása, az együttműködés fokozása. Érdemes megvizsgálni annak lehetőségét, hogy a működő exportellenőrző rezsimek alapján létre lehet-e, illetve kell-e hozni egy úgynevezett szuperrezsime, mely az összes WMD-hez kapcsolódó terméket és technológiát ellenőrzés alá vonná. ■